

BİR İŞARETİN YETER

KILAVUZ

4

Engelsiz Erişim İçin Arayüz Oluştururken/Tasarlarken Dikkat Edilecek Hususlar

With the support of the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Engelsiz erişim için tasarım nedir?

Engeli olmayan alıcı veya kullanıcıdan farklı bir kitle olan engeli olan alıcının bir ürüne/ hizmete erişmesi için alıcının becerilerini, alışkanlıklarını ve isteklerini dikkate alarak yapılmış tüm (dilsel, sunumsal, içeriksel) tasarımlar.

Engelsiz erişim tasarım ilkelerine uygun olarak tasarım yapmak için kullanılacak kaynaklar:

- 1) Alan yazınında yapılan araştırma ve uygulamalar
- 2) Aynı engele sahip kitle için yapılan önceki tasarımlardan örnekleme/modellemeler
- 3) Proje veya sürece dahil olan engelli bireyden edinilecek bilgi/onay
- 4) Engelsiz erişim çalışmaları yapan bireylerin söz konusu engeli kitle ile deneyimleri

Engelsiz erişim tasarımlarında açılımlar

1) **Hedef kitle kim?** – Hedef kitlenin kim olduğunu belirlemek önemliyken, bu bağlamda en önemli sorun kitlenin genişliği ve kitledeki bireylerin artalanlarının uyuşumu veya uyuşmazlığıdır. Örneğin, tüm Sağır ve işitme engellilere yönelik bir tasarımdaki ‘ortalama’ alıcı kestirimindeki kararlar ile, belli bir iş yerinde çalışan belli bir yaş grubundaki alıcılar hedeflendiğindeki ‘ortalama’ alıcı kestirimindeki kararlardan farklı olacaktır.

Dolayısıyla yapılacak işin içeriğine bağlı olarak,

- a) Ya geniş bir taban olarak Sağır ve işitme engellileri temsil eden Federasyon ve Konfederasyon gibi oluşumlardan alıcı artalanı bilgileri edinilir,
- b) Ya da daha küçük kitleler (yaş grubu, eğitim durumu vb.) söz konusu olduğunda o gruptan bir örneklem kesit alınır,

VE ‘engellinin kısıtları VE becerileri düşünülerek ilerlenir.

2) **Hedef kitle birden fazla profili içeriyorsa:** Böyle durumlarda en dezavantajlı grup/kitle olarak görülenlerin beceri ve kısıtları üzerinden tasarım yapılır. Yaygın inanış, bu kitleye hitap edecek tasarım yapıldığında diğer alıcıların ‘tüm istekleri’ yerine gelmese de, ortaya konulan hizmet veya ürünü alımlamak ve kullanmakta zorluk çekilmeyeceğidir.

Tasarım unsurlarına dair:

Yanılgılar:

1) İnternette veya uygulamalarda çok fazla örneği olan her olguya hedef kitle aşınadır ve kolaylıkla kullanılır: Bu düşünce yanlıştır zira 2000'li yılların ilk on yılından sonra ortaya konan bazı tasarımlarda 'herkes için tasarım' (design for all, universal design) ilkesinden hareket edilse de, kimi uygulama bunu hedeflediği halde amacına ulaşmamıştır, geri kalan uygulamalar da bu konuyu dikkate almadan tasarlanmıştır.

2) Ayrıntılar önemli değildir: Engelsiz erişimde belki de en önemli unsur ayrıntılarda gizlidir. Tasarım ekipleri gündelik olarak tasarımda birçok konuda özellikle de 'estetik' değeri ve mühendislik tasarımı açısından alışıldık kararlar verirler. Ancak, çoğu durumda bir ürünün engelsiz erişime uygun olup olması bu noktada verilen kararların ayrıntılarda gizlidir.

3) Sağır ve işitme engelli bireyler geniş toplumdaki diğer bireylere oranla daha düşük algılama kapasitesine sahiptirler: Bu çok merkezi bir yanılıdır. İşiten birey Sağır ve işitme engelli bireyin geniş toplumda kısıtlı çerçevede katılımını gözlemlediğinde ve iletişim sırasında işiten bireyler için temel bilgi olarak görülebilecek bazı unsurları bilmediklerini gözlemlediklerinde, eğer kitle ile bu kısa etkileşim dışında bir deneyimleri yoksa bazı yanılgılara düşebilirler.

Her şeyden önce şunun hatırlanması gerekir: Çok büyük bir çoğunlukla dünyadaki bütün sistemler, hizmetler, ürünler günümüze kadar engeli olmayan birey düşünülerek tasarlanmıştır. Geniş toplum için yapılan bu tasarımları nadir durumlarda belli eklentiler getirilerek Sağır ve işitme engellilerin erişimi sağlanmıştır. Örneğin, filmler işiten alıcılar için tasarlanmıştır, tasarım yapıldıktan sonra Sağır ve işitme engelliler için altyazı veya işaret dili eklenmiştir. Ancak, kimi durumda bu ürünü erişilebilir kılsa da, kimi durumda bu eklentinin var olmasıyla erişim başarılmamıştır, zira eklenti engelsiz erişime uygun olarak tasarlanmamıştır.

Kaynakta tasarımda Sağır ve işitme engelli kitle düşünülürse de ilk günden farklı bir tasarım bakış açısı gerekecektir. Engelsiz erişime yönelik tüm ara yüzlerde ilk günden bu zihniyetin yerleşmiş olması gerekir. Buradaki en büyük risk tasarımı yapanların danışmadan ilerlemesidir. Zira farkında olmadan, alıcı kitleyi tanımadıkları için bazı yanlışlar oluşabilir.

Sağır ve işitme engelliler geniş toplumda kendileri için tasarlanmayan bir sistemde yaşamak için aslında engelsiz kitleden çok daha iyi 'başa çıkma' stratejileri geliştirmişlerdir. Zira çoğu ülkede doğdukları günden itibaren iletişim kuramadıkları ve bütünleşemedikleri bir dünyanın içinde yaşarlar. Dolayısıyla, bu kitlenin 'erişim becerileri' aslında ortalama engelsiz alıcıdan çok daha yüksektir.

4) Engelsiz erişim için tasarımın evrensel bazı standartları vardır ve bu standartlar kullanıldığında dünyada her engelli kitleye erişim sağlanabilir: Engelsiz erişim için tasarım standartları, engelliler için tasarım yaparken üzerinde düşünülmesi gereken konuların sıraladığı; araştırmaları temel alarak iyi uygulamaların örneklendiği, yapılmaması gerekenleri açıkça belirttiği için önemli birer kaynaktır. Bu konuda görsel-ışitsel ürün tasarımından internete erişimde tasarıma kadar birçok standart bulunmaktadır.

Ancak, bu bağlamda da her ülkedeki engellilerin farklı gerçeklerini unutmadan hareket etmek gerekir. Dünyanın her yerinde engelli bireyler toplumun sosyo-ekonomik olarak ortalamasının altında katmanında yer alırlar. Yukarıda da sözü edilen 'engellileri düşünmeden yapılan sistem tasarımları' nedeniyle her toplumda dezavantajlı durumdadırlar. Gerek eğitime erişim gerekse iş dünyasına erişimleri kısıtlı olan bu kitlenin bu unsurlardan kaynaklı ek kısıtları olabilmektedir. Ancak, bu kısıtın derecesi söz konusu geniş toplumun gerçeklerine göre değişecektir. Örneğin, dünyanın birçok ülkesinde Sağır ve işitme engelli bireyler için 'kaynaştırma eğitimi' desteklenmekte ve bu bireyler toplumun diğer üyeleri ile sınıflarda eğitim görmektedir. Ancak, bu sistemin başarılı olabilmesi için altyapısının doğru kurulması gerekir, eğer Sağır ve işitme engelli çocuk sınıf arkadaşları ile aynı eğitim sistemine ve müfredata maruz bırakılırsa (örneğin bir eğitimcinin sözel olarak konuyu anlatması ve pekiştirme amaçlı kitaptan okunmasını istemesi) bu sözü edilen engelli çocuğu dezavantajlı bir duruma düşürecektir: Zira sözel olarak iletilen bilgiye erişimi olmayacak, buna ek olarak okuması için verilen materyal de aşağıda açıklanacağı şekilde 'ana iletişim dilinde' olmayacaktır. Dolayısıyla, altyapısı sağlam olan bazı ülkelerde Kaynaştırma Eğitimi başarıyken ve Sağır ve işitme engellilerin yazı diline ve benzerine erişimleri sağlanmışken bazı ülkelerde aynı başarı sağlanmamıştır.

Tüm bu unsurlardan hareketle evrensel standartlar bir başlangıç noktası olarak alınabilse de ülke, dil, kültür ve alıcı kitle odaklı tasarımlar gerekir.

5) Sağır ve işitme engelli bireyin okuma becerileri diğer ortalama bireylerle aynıdır: Bu çok sıkça düşülen bir yanılgıdır. Özellikle de belli bir eğitim almış olan engelli bireyin yazılı dili toplumdaki diğer bireylerle aynı yetkinlikle kavradığı düşünülür. Ancak burada iki konunun düşünülmesi gerekir:

a) Bu bireyler eğitimde dezavantajlı durumda oldukları için okuma ve yazma becerileri dünyanın her yerinde kanıtlandığı üzere ortalama alıcıdan daha düşük olacaktır .

b) Bu bireyler bir yazı dilini okuduklarında geniş toplumdaki diğer bireylerden farklı olarak 'ana iletişim dillerinde' okumamaktadırlar.

Sağır ve işitme engelli kitlenin büyük bir çoğunluğunun ana iletişim dili işaret dilidir. Kendine özgü bir grameri, kurguları ve sözleri olan bu dil dünyadaki diğer dillerle benzeşen yönleri olsa da bazı farklılaşan unsurları olacaktır. Somut bir örnekten hareket etmek gerekirse yazılı Türkçe sözlü Türkçenin üzerine kurulmuş bir dildir. Bu dilde sondan eklemelidir. Örneğin, 'Tavuklar yumurtlamayı verdiler' cümlesinde fille (yumurtlamak) eklenen birçok açılım vardır (zaman, koşul vb.). Bu cümleyi İngilizceye çevirsek her bir unsur ayrı bir kelime olarak yazılacaktır (The chicken that used to lay eggs regularly, stopped laying eggs for reasons unknown at the present). Türk işaret dilinde sondan ekleme unsuru yoktur, bu ekleme ile oluşturulan anlam o birey için 'yabancı' bir unsurdur, bir sözcüğün sonuna eklenen ekleri tek tek çözümleyip anlama ulaşmak bu bireyin 'dil haznesinde' olan bir edim değildir. Dolayısıyla, Türkçe yazılan her cümle ve kelimeyi okumak ve anlamlandırmak için hayatı boyunca belli bir deneyim edinmiş bunun için özellikle ayrıca çaba sarf etmiş olması gerekir. Yukarıda söz edilen sistem kurgusu ve eğitim eksiklikleri düşünüldüğünde de bu pek de olası bir senaryo değildir.

Bu düşüncelerden hareketle engelsiz erişim için dil de ayrıca tasarlanmalıdır.

6) Sağır ve işitme engelli alıcılar homojen bir kitledir: Bu çok sık görülen bir yanılgıdır. Ancak bu gruptaki tüm alıcılar kesinlikle homojen bir kitle değildir. İşitme kaybı derecesinden sesi hiç erişimi olmayan bireye kadar geniş bir yelpazeyi kapsarlar. Bu yelpaze içindeki konularına bağlı olarak belli becerileri sergileyebilirler veya sergileyemezler. Tasarımlar yapılırken erişimde en fazla zorlanan kitlenin hedeflenmesi amaçlansa da spektrumda yer alan diğer bireylere de açılımlar sunulması önemlidir. Örneğin, okuma yazma becerileri yazılı metni takip etmeye yetmeyecek birey sadece işaret dili videosundan tüm bilgileri edinebilmeli, ancak öte yandan işitme cihazıyla işiten dünyaya erişimi olan birey işaret dili kullanımı veya alımlamasında aynı yetkinlikte olamayabileceği için bu birey için yazılı sürümler de iletilmelidir.

Tasarım unsurları:

Aşağıda listelenen unsurlar sadece temel unsurlardır. (Tasarımda 'nasıl' şekilleneceklerine dair alan yazınında birçok kaynak ve kılavuz bulunmaktadır).

Renkler: ayrı bir alt kültür olan Sağır kültüründe renklerin amaçlanmayan çağrışımsal bir etkisi olup olmadığını kontrol edilmelidir.

Dil: Yazılı olarak iletilecek tüm kaynakların Sağırların erişimine uygun olarak 'sadeleştirilerek' tasarlanması gerekir. Sadeleştirerek çeviri yapmak aslında altında birçok unsuru barındıran bir yaklaşımdır ve bu konuda deneyimi olan çevirmenler tarafından yapılır. Ortalama bir yazar bir dili sade bir şekilde sunduğunu düşünebilir ama bu yazarın 'sade' olarak nitelendirdiği dil 'gereğinden fazla basit' olabileceği gibi aslında erişim için karmaşık da olabilir. (Bkz. Sade dil ile ilgili kılavuz)

Görseller: Görsellerin kullanımı engelsiz erişim için çok önemlidir. Sağır ve işitme engelli bireyler görselden bilgi edinmek konusunda deneyimlidirler. Zira dile erişimde her sıkıntı çektikleri durumda görsel onlar için bir destek unsurdur. Ancak, bu görselin tek başına sunulmaması gerekir. Zira görselle anlatılabilecek bilgi kısıtlı olabilir. Görselin yazı veya işaret diliyle desteklenmesi ve eşlenmesi (bütünleşmesi) halinde en uygun tasarıma ulaşılacaktır.

Unsuruların yerleştirilmesi: Özellikle ekran veya arayüz benzeri tasarımlarda alıcı kitlenin alışkanlıkları düşünülmelidir. Erişimin tabanını oluşturacak her görsel unsurun (video, resim vb.) büyütülebilmesi (tam ekran haline getirilebilmesi), gerektiğinde ekranın optimal kullanımı ile iki görselin eşzamanlı erişilebilir olması önemlidir. Başka bir örnekte kaynak işaret dili videosu, resim ve yazılı metin olarak sunuluyorsa. İlk önce işaret dili videosu konulması düşünülebilir.

Yazı formatı: Erişilebilir font ve puntoların kullanımı önemlidir. Yukarıda sözü edilen dil engelinin üzerine bir de yazıya erişim zorluğu olmamalıdır.

İkonagrafi ve imgeler: Geniş toplumdaki imgeler ve ikonlar Sağır ve işitme engelli alıcılara aşina olsa da bu alıcılara özel tasarlanmış ürünlerde sıkça kullanılan ikon ve imgeler daha erişilebilir olacaktır. Dolayısıyla, bunların saptanıp kullanılması kullanıcı dostu bir tasarımı getirecektir. Örneğin, 'bilgi' ibaresi ile verilen bir sekmede bilgi aktarıldığı açıktır. Ancak, bu bilgi işaret diliyle veriliyorsa işaret dili işareti (işaret yapan eller ve 'bilgi' ifadesi) yazılı dilde veriliyorsa yazılı bilgi ikonu (yazılı metin ikonu ve 'bilgi ifadesi') verilmesi daha doğru olacaktır.